

ნესტან სულავა

ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ პოლემიკის ასახვა ქართულ ჰიმნოგრაფიაში

ქართულ საღვთისმეტყველო მწერლობაში ხატთაყვანისცემის წინააღმდეგ ბრძოლის თემა გავრცელებული არ ყოფილა, რადგან იგი საქართველოში არასოდეს ყოფილა, შესაბამისად, თემა ჩვენში აქტუალური არც იყო. მაგრამ ხატმებრძოლობის წინააღმდეგ პოლემიკა, გარკვეული მინიშნებები მაინც შეიმჩნევა, რადგან საქართველო, ყველა სხვა ქრისტიანული მართლმადიდებლური ქვეყნის მსგავსად, სხვადასხვა ერესს ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა, უარყოფდა.

ხატთაყვანისცემის თემა ხელთუქმნელი ხატის შესახებ არსებული ცნობების საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში გავრცელებასა და ასახვას უკავშირდება, რომლის კულტი ქრისტიანულ სამყაროში განსაკუთრებით ხატმებრძოლობის შემდგომ პერიოდში გავრცელდა, რაც კანონზომიერი, ბუნებრივი მოვლენა იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ხელთუქმნელი ხატი მაცხოვრის სიცოცხლის, ამქვეყნიური ცხოვრების ბოლო დღეებიდან არსებობდა. ხელთუქმნელი ხატი ყველაზე მტკიცე საბუთი განლდათ ხატთაყვანისმცემლებისა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ, რომლებიც ცდილობდნენ ხელთუქმნელი ხატის შესახებ არსებული ცნობების შემცველი წყაროების მიჩქმალვას. კონსტანტინე პორფიროგენეტი გვაუწყებს, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, რომელიც მანდილზე იყო აღბეჭდილი, ედესიდან კონსტანტინოპოლს გადაუბრძანებიათ 944 წელს, ხოლო 945 წელს მან ხატს ქადაგება უძღვნა, რის შემდეგაც შეიქმნა ამ ხატისადმი მიძღვნილი თხზულებები და დაწესდა ლიტურგიული დღესასწაულიც 16 (29) აგვისტოს. ეს დღესასწაული ქართულ საეკლესიო კალენდარშიც აღინიშნება ანჩისხატობისა და მამა ანტონობის სახელით და ემთხვევა ედესიდან კონსტანტინოპოლში უფლის ხელთუქმნელი ხატის წაბრძანებას. ნესტან ჩხიკვაძის დაკვირვებით, წმინდა მანდილის, ანუ საუფლო ხატის დღესასწაული ლიტურგიულ პრაქტიკაში წმ. გიორგი მთაწმიდელმა

დაამკვიდრა.¹

წმ. იოანე დამასკელის „გარდამოცემაში“ ერთი საგანგებო თავი ეძღვნება ხატთა შესახებ მოძღვრებას, რომელშიც წმ. ბასილი დიდის დებულება – „პატივი ხატისა პირმშოფსა მის სახისად აღიწვივს“ – ხატთაყვანისცემის საფუძვლადაა მიჩნეული. წმ. ბასილი დიდის ეს თვალსაზრისი, მეტიც, ხელთუქმნელი ხატი ქრისტეს სახების ტოლფარდია და ურჯულოებს უნდა შეაგნებინონ თავიანთი აზრის სიმცდარე, რაც იოანე ანჩელის საგალობელში არა მხოლოდ გაზიარებულია, არამედ საგანგებოდაა წამოწეული, რადგან ხატის პატივისცემა ხატზე გამოსახულმა, მასზე აღბეჭდილმა ხატებამ განაპირობა.² ხატთაყვანისცემა არა ნივთისაკენ, არამედ ხატზე გამოსახულისაკენ მიმართულ პატივს გულისხმობს.

ხატთაყვანისცემის თემა, ხატმებრძოლობის წინააღმდეგ პოლემიკა ასახულია XII-XIII საუკუნეების ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, კერძოდ, იოანე ანჩელის, არსენ ბულმაისიმისძისა და საბა სვინგელოზის საგალობლებში.

ვიდრე უშუალოდ ხატთაყვანისცემისა და ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ პოლემიკის თემას შევეხებოდეთ, საჭიროა ითქვას, რომ საქართველოში რომელიმე მწვალელობა არსებულიყო, 1057 წელს ანტიოქიის პატრიარქთან საქართველოს ეკლესიის სტატუსისა და საღვთისმეტყველო საკითხებზე პაექრობისას წმ. გიორგი მთაწმიდელი ასე თამამად ვერ განაცხადებდა თავის მკვეთრად გამოხატულ თვალსაზრისს: „და ვინამთგან ერთი ღმერთი გვიცნობიეს, არღარა უარგვიყოფიეს და არცა ოდეს წვალებისა მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავი ჩუენი; და ყოველთა უვარის-მყოფელთა და მწვალებელთა შევაჩუენებთ და დავსწყევთ. ამას საფუძველსა ზედა მართლმადიდებლობისასა და მცნებათა და ქადაგებათა ზედა წმიდათა მათ მოციქულთასა მტკიცე ვართ“.³ ნათქვამი ნათლად მოწმობს საქართველოში ერესთა არარსებობას. სწორედ ამიტომ, ქრისტიანობის დამკვიდრების ადრეული პერიოდიდანვე ქართულად ითარგმნა მრავალი ანტიმწვალებლური საღვთისმეტყველო შრომა, რომლებმაც თავიანთი ისტორიული მისია შეასრულეს.

¹ ნ. ჩხიკვაძე. ავეგაროზის ეპისტოლის შესახებ. უკრნ. „გზა სამეფო“, №1, 1996, გვ. 43.

² ნ. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია. თბ. 2003, გვ. 117.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. II. დასაბუჟდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1967, გვ. 122.

საგალობლებში ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის ასახვა გამოწვეულია იმით, რომ სწორედ ამ წლებში გააქტიურდა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემა, ერთი მხრივ, XII საუკუნის მიწურულს იოანე ანჩელის შემთხვევაში მესიანური იდეის გააქტიურებისა და ანჩის მაცხოვრის ხატის მოჭედვის საფუძველზე ბექა ოპიზრის მიერ, მეორე მხრივ, XIII საუკუნის 30-იან წლებში, მესიანური იდეის გააქტიურებასთან ერთად, ლიტურგიკულ პრაქტიკაში მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის დღესასწაულის დაწესების აუცილებლობით.

საგალობლებში ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამობრძანების ორი ვერსია შეინიშნება: 1. იოანე ანჩელის მიხედვით, ხატი წმ. ანდრია პირველწოდებულმა ჩამოაბრძანა და 2. არსენ ბულმაისიმისძისა და საბა სვინგელოზის მიხედვით, ხატი წმ. ანტონ მარტმყოფელმა მოაბრძანა საქართველოში. ეს მეორე ვერსია განსაკუთრებით საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ წმ. ანტონმა ხატი წამობრძანა იეროპოლიდან, რომელიც იმ პერიოდში, VI საუკუნეში, ნესტორიანელებს ეპყრათ, ანუ წმ. ანტონმა იგი ერეტიკოსებს გამოსტაცა და საქართველოში ჩამოაბრძანა. ეს ფაქტი ყურადღებას იქცევს ასურელ მამათა აღმსარებლობის საკითხის გასარკვევადაც, რადგან ნიკო მარის მოსაზრებით, რომელიც, მართალია, სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებული არ არის, მაგრამ მაინც საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ასურელი მამები ნესტორიანელები იყვნენ, ხოლო საგალობლის მიხედვით ნათლად ჩანს, რომ წმ. ანტონ მარტმყოფელს „ექნებოდა“ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ნესტორიანთა ხელში არსებობა და ამიტომ განიზრახა მისი წაბრძანება იეროპოლიდან და მისი გადარჩენა. თუ საქართველოში ნესტორიანობა ძლიერი მიმდინარეობა იყო, ცხადია, წმ. ანტონი ხატს საქართველოში ვერ წამოაბრძანებდა. ეს მეტად მნიშვნელოვანი საბუთია იმის სამტკიცებლად, რომ წმ. ანტონი და მასთან ერთად, სხვა ასურელი მამები არავითარ შემთხვევაში არ იქნებოდნენ ნესტორიანელები. არც შალვა ნუცუბიძის თვალსაზრისი ჩანს მართებული, როდესაც ასურელ მამებს უკავშირებს ნეოპლატონიზმს, კერძოდ, პეტრე იბერიელის მოღვაწეობას. განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა მოვეკიდოთ ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებას, რომელიც გასაზიარებელია, მისაღებად მიმართა, რადგან, მისი თვალსაზრისით, ისინი დიოფიზიტები იყვნენ და სწორედ დიოფიზიტობის გასაძლიერებლად იყვნენ მოსულნი საქართველოში, სადაც, ქალკედონის მეოთხე მსოფლიო საეკლესიო გადაწყვეტილების მიუხედავად, ჯერ კიდევ აღმსარებლობის საკითხი მოუწესრიგებელ-დაულაგებელი იყო.

XII საუკუნის ბოლო მეოთხედის ქართველი ჰიმნოგრაფის იოანე ანჩელის „გალობანში ანჩისხატისანი“ ჩანს ხატთაყვანისცემის პატივისცემის აუცილებლობა: „ესმოდენ ურწმუნოთა, რომელნი არა თაყუანისცემენ ხატსა ქრისტეს ღმრთისასა და ყოველთა წმიდათა მისთასა, იტყოდეს რად ბასილი, ვითარმედ უკუე პატივი ხატისა პირმშოდსა მის სახისად აღიწვევის, რომელსა ჩუენ მორწმუნენი თაყუანის-ვსცემთ“.⁴ ჰიმნოგრაფმა ამ სიტყვებით დაიმოწმა ბასილი დიდის თვალსაზრისი, რომლის კვალობაზე მაცხოვრის ხატის პატივი მის სახეს უახლოვდება. ხატი ღვთისაკენ, უზენაესისაკენ ადამიანის მიმყვანებელი სულიერი სარკმელია, საზოგადოდ, ზეცის სარკმელია. ხატის კანონიკურობას საფუძველი ახალი აღთქმიდან ედება და მხოლოდ ერთ მუხლს დავიმოწმებ კორინთელთა მიმართ მეორე ეპისტოლიდან: „ხოლო ჩუენ ყოველნი განცხადებულითა პირითა დიდებასა უფლისასა განცვიციდით, მასვე ხატსა მივიცვალებით დიდებითი დიდებად, ვითარცა-იგი უფლისაგან სულად“ (II კორ. 3, 18), რასაც იმეორებს III-IV საუკუნეების საეკლესიო მოღვაწე ევსევი კესარიელი „საეკლესიო ისტორიაში“. ჰიმნოგრაფი იოანე ანჩელი ნათლად მიუთითებს, რომ ურწმუნოები თაყვანს არ სცემენ ხელთუქმნელ ხატს, ხოლო მორწმუნენი ბასილის სიტყვებს ეყრდნობიან და ხატს თვით მაცხოვრის სახის, პირმშო სახის გამოხატულებად აღიქვამენ. რაც მთავარია, ჩანს, რომ ჰიმნოგრაფმა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ პოლემიკა გამართა და ხატთაყვანისცემა მიიჩნია ქრისტიანული მოძღვრების ერთ-ერთ საფუძველად.

ისეთი ღვთისმშობლად, განათლებული და დახვეწილი ლიტერატურული გემოვნების მქონე ჰიმნოგრაფი, როგორიცაა საქართველოს მწყემსმთავარი, კათოლიკოსი XIII საუკუნის 30-იანი წლებში, არსენ ბულმაისისძისძე, ამხელს და კიცხავს მწვალებლებს. არსენის საგალობლებში ხატმებრძოლობის წინააღმდეგ ბრძოლის ანარეკლი შეინიშნება, რადგან იგი მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს ეძღვნება: „არამართლმადიდებლობით მიმხედველთა უხრწნელსა ხატსა შენსა ეწიენ ბუერი განმზრწნელი, ნაწლევთა ღმობაჲ, გარდაედევინ თუალთა ბნელი უნათლოჲ, ნათელო და სიტკობეაო და მკსნელო ჩემო ქრისტე ღმერთო“.⁵ ჰიმნოგრაფი მიუთითებს ერეტიკოსთა გმობისა და გაკიცხვის აუცილებლობაზე: „ყოველთა მგმობართა მისთა შევაჩუენებთ და განვაქიქებთ“.⁶ საგალობელში მოტივირებულია ხორცშესხმული მაცხოვრის ხატის თაყვანისცე-

⁴ 6. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 300.

⁵ 6. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 320.

⁶ 6. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 312.

მის აუცილებლობა: „არამ თუ სხუასა პირსა ქრისტესა ღმრთად ვიცნობთ, წარვედით ჩუენგან, ღმრთისმბრძოლნო, არამედ მსვე ერთსა, რომლითა თბე ჩუენი ჩუენგან მოილო, საკუთრად ღმრთად კორცშესხმულად აღვიარებთ და წმიდასა ხატსა მისსა მის თანა თაყუანისვსცემთ“.⁷ „თბე ჩუენი“, ანუ ადამიანური სამოსელი – ხორციელი ბუნება, კაცობრიობის ცოდვას მიანიშნებს, რაც მთელ ტროპარს უდიდეს საღვთისმეტყველო დატვირთვას ანიჭებს, რადგან მაცხოვარმა მთელი კაცობრიობის ცოდვა იტვირთა ადამიანის სახის მიღებით და განწმინდა იგი ცოდვისაგან.

ჰიმნოგრაფი გმობს ხატთაყვანისცემის მოწინააღმდეგეებს, ზოგადად ხატმებრძოლებს და მათ იმ ჰურიებს აღარებს, რომლებმაც ღმერთი ვერ იცნეს; ჰიმნოგრაფი ჰიპოდიმურ-პარადიმული სახისმეტყველებით გადმოგვცემს თავის სათქმელს: „ღმრთებად დაუსახველ არს, არამედ კორცთა არსებისა მას ხატსა გამოვხატავთ, ურწმუნონო, დამამკობელნი თქუენნი ვითარ ბოროტად ღმრთისმბრძოლთანი, რომელთა ეგე აღიფრტუნვეთ საზღუარი მამათად ჰურიებრ“.⁸ იგი მიმართავს მართლმორწმუნე მრევლს, რომ ჰურიათა მსგავსად კი არ დაგმონ ღვთის სიძდაბლე და ხატება, არამედ ღმრთივგონიერ ყრმებთან ერთად ოსანნა ილადაღონ. ყრმების ხსენებით მინიშნებულია სამი ყრმის გახურებულ ბრძმელში ჩაყრა ნაბუქოდონოსორის მიერ, რისთვისაც ჰიმნოგრაფმა სახეთა პარალელიზმის პრინციპი გამოიყენა და მთავარი სათქმელი მიაწოდა მსმენელსა თუ მკითხველს: „ნუ ჰურიებრ ჰგმობ სიძდაბლესა, არამედ ყრმათა თანა ღმრთივგონიერთა ოსანნას ღაღადებდი, სამოსელთა წილ მიმფენი მართლადსარებასა“.⁹ სამოსლის მიფენით ბზობის დღესასწაულია სიმბოლურად წარმოსახული.

არსენ ბულმაისიმიძე ასახელებს ერეტიკული შეხედულებების მიმდევარ კონკრეტულ პიროვნებებსაც და ყველა მორწმუნისაგან მოითხოვს მათს გმობას. მან შეაჩვენა მონოფიზიტური მოძრაობისა და მიმართულების სულისჩამდგმელები – ევტიქი და დიოსკორე, წყველა-კრულვა შეუთვალა მათ: „მეხდატეხილ იქმენინ დიოსკორე ევტუქის თანა ბილწნი, რომელთა აზმნეს ღმრთად აღსაარებად ხატთად მართლმადიდებელთა მიერ, რომელი ესე ნუ იყოფინ, მ ქრისტე, გარნა თანა ჩუენ განგებულებისა შენისა ხატიცა შენი გურწამს“.¹⁰

⁷ ნ. სულავეა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 314.

⁸ ნ. სულავეა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 320.

⁹ ნ. სულავეა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 313.

¹⁰ ნ. სულავეა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 318.

ეგტიქი იყო კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთი მონასტრის არქიმანდრიტი, რომელიც მონაწილეობდა მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრებაში; იგი აქ წმ. კირილე ალექსანდრიელის მომხრე და ნესტორის მოწინააღმდეგე ყოფილა; მაგრამ მისი თანამედროვენი და საეკლესიო კრებების ოქმები მას მოინსენიებენ როგორც შერყეული მართლმადიდებლური რწმენის მქონეს, მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრების შემდეგ უკვე გამოკვეთილ მონოფიზიტს. მას, საკმაოდ ხანდაზმულს, 70 წლის ასაკში, 448 წლის ადგილობრივ საეკლესიო კრებაზე კონსტანტინოპოლში ბრალი დასდეს ერეტიკოსობაში. იგი საგანგებოდ მოიხმეს ამ კრებაზე, რომელზეც დაგვიანებით გამოცხადდა. მართალია, თავდაპირველად წმ. კირილე ალექსანდრიელის შეხედულებებს იზიარებდა, მაგრამ ცალმხრივად წარმოაჩინდა საქმის არსს, ამბობდა, თითქოს კირილეს თხზულებებში ქრისტეს ორი ბუნების შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი. მას ალექსანდრიელი წინამძღვრის სიტყვები კონტექსტიდან ამოგლეჯილად მოჰქონდა, რის გამოც მოძღვრება ერეტიკულ ხასიათს იძენდა. კრებამ იგი ერესში ამხილა, განსაჯა და განკვეთა. ალექსანდრიული იდეების მქონე და მისმა მიმდევარმა ეკლესიებმა – ეგვიპტის, იერუსალიმის, რომის საპატრიარქოებმა 448 წლის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებები არ გაიზიარეს და არ მიიღეს. 449 წელს ეფესოში მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელიც მსოფლიო ეკლესიის ისტორიაში „ყაჩაღთა კრების“ სახელითაა ცნობილი. V საუკუნის 30-იან წლებში მიღწეულ ერთიანობას, უნიას, ანტიოქიურ-კონსტანტინოპოლურ და ალექსანდრიულ მიმართულებებს, საფრთხე დაემუქრა. უნიას ძლიერი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა, მას დაუპირისპირდა ალექსანდრიის მაშინდელი პატრიარქი დიოსკორე, რომელიც ანტიმართლმადიდებლურ მიმართულებას მეთაურობდა. იგი თავისი წინამორბედი პატრიარქის წმ. კირილეს მოწინააღმდეგე აღმოჩნდა და უნიის მიმართ მტრული დამოკიდებულება გამოამჟღავნა. დიოსკორე გამოკვეთილი მონოფიზიტი იყო და იზიარებდა ეგტიქის შეხედულებებს. დოკუმენტების მიხედვით, ფაქტობრივად, მონოფიზიტურ მოძრაობას დიოსკორე ხელმძღვანელობდა, მათ შორის, ეგტიქის ქმედებებსაც იგი წარმართავდა. ეკლესიის ისტორიკოსები ამ კრებას მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრების პაროდის უწოდებდნენ. ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლები, წმ. კირილეს შემდგომი მოღვაწეები, აღიარებდნენ მხოლოდ ნიკეის სიმბოლოს, ხოლო მომდევნო ორი მსოფლიო საეკლესიო კრების სიმბოლოები მიუღებლად მიიჩნდათ. „ყაჩაღთა კრებამ“ შეაჩვენა კონსტანტინოპოლელი პატრიარქი ფლავიანე, ევსევი, ანტიოქიის პატრიარქი დომნი, ტირო-

სის ეპისკოპოსი ირინეოსი, წმ. თეოდორიტე კვირელი, ივა ედესელი, ყველა ის პირი, ვინც უნიასა და ანტიოქიურ საღვთისმეტყველო მიმართულებას უკავშირდებოდა ან თანაუგრძნობდა. ამ კრებაზე განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა დიოსკორე.

სულ მალე, ამ კრებიდან ორი წლის შემდეგ, 451 წელს იმპერატორ მარკიანეს თანხმობითა და უნიის მომხრე მღვდელმთავართა ინიციატივით ქალკედონში მოწვეულ იქნა მეოთხე მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელზეც ორი მიმართულება იბრძოდა, ერთი მხრივ, ანატოლი კონსტანტინოპოლელის, მეორე მხრივ, დიოსკორეს მეთაურობით. კრებამ დაგმო „ყაჩაღთა კრების“ გადაწყვეტილებები. ერეტიკოსებმა მარცხი იწვნის, თუმცა ისინი მაინც აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ დიოფიზიტებს. საბოლოოდ კრებამ აღიარა მაცხოვრის ორბუნებოვნება, ანუ კანონიკურად ცნო დიოფიზიტობა და, შესაბამისად, უარყო მონოფიზიტობა, რომელიც დიოფიზიტურ თვალსაზრისს – მაცხოვრის ორბუნებოვნებას – ეჭვქვეშ აყენებდა. ამ კრებამ აღადგინა იმ პირთა პატივი, რომლებსაც დიოსკორემ აპყარა.¹¹ შესაბამისად, დიოფიზიტურმა ცნობიერებამ ხატის პატივისცემის ქრისტიანული ტრადიცია გააგრძელა, ხოლო მონოფიზიტურმა ცნობიერებამ ხატი უარყო, რადგან იგი მაცხოვრის ერთბუნებოვნებას, მხოლოდ მის ღვთაებრივ საწყისს აღიარებდა.

არსენ ბულმაისიმისძე ახსენებს და გმობს ყველაზე გამოკვეთილ ხატმებრძოლს, ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე V-ს, ლეონ ისავრიელის ძეს, რომელიც კოპრონიმის სახელით მოიხსენიება საისტორიო წყაროებში (კოპრონიმი სკორის მოსახელეს ნიშნავს), ხოლო არსენმა მის ეპითეტად „სახელხენეში“ გამოიყენა: „მეხდატეხით დაიწუნ კონსტანტინე სახელხენეში და ბილწნი ბანაკითურთ, რომელმანცა ალალო ჯოჯოხეთი პირი თუცი განგმობად, უხრწნელსა ხატსა ზედა ქრისტესსა და ღმრთისმშობელისა წმიდათასა თანა, რამეთუ მოძღურებად ქრისტესი დათრგუნა“.¹² კონსტანტინე V, რომელიც ამის იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ გზასა და გეზს მიჰყვებოდა, ხატთაყვანისმცემელთა მიმართ განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა. მიუხედავად ამი-

¹¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, დასაბუჟდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ღ. ქაჯაიამ, ვ. ქურციკიძემ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1967; Лебедев А. П. Вселенские соборы, т. III, 1896. т. 4, 1904; Поснов М.Э. История христианской церкви, Киев, 1991; Тальберг Н. История христианской церкви, Москва-Нью-Йорк, 1991. გვ. 156-160, 307.

¹² ნ. სულაგა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 322.

სა, ვ. ბოლოტოვის ცნობით, მას თითქოს ხატმებრძოლთა წრეებში „მეცამეტე მოციქულსაც კი უწოდებდნენ“.¹³ როგორც საისტორიო წყაროები მიუთითებენ, ხატმებრძოლობის ისტორია 730 წლიდან იწყება, როდესაც ბიზანტიის იმპერატორმა ლეონ III ისავრიელმა გამოსცა ედიქტი, რომლის თანახმად ბიზანტიაში ხატების თაყვანისცემა აიკრძალა. 60 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა მართლმორწმუნეების სასტიკი დევნა, კერძოდ, ხატთაყვანისმცემელ ეპისკოპოსებს დევნიდნენ, წმინდა ხატებს ანადგურებდნენ, ყოველივე სიწმინდეს ხელყოფდნენ; ხატმებრძოლთ არაფერი წმინდა შეუბღალავი არ დაუტოვებიათ, რასაც კი ფიზიკური სახე ჰქონდა.

კონსტანტინე სახელხენეშმა 754 წელს მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელიც ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტაძარში შედგა და რომელსაც 338 სასულიერო პირი ესწრებოდა. კრებამ დაგმო ხატთაყვანისმცემლობა. მან დახურა ეკლესია-მონასტრები, მიითვისა მათი ქონება, ებრძოდა ბერ-მონაზვნებს, შემწყნარებლობას იჩენდა მწვალებელთა მიმართ. თუმცა, ისინი ჯვრებისა და წმინდა ნაწილების ხელყოფისაგან ერთხანს თავს იკავებდნენ. ბიზანტიის იმპერიაში ხატმებრძოლობის ხანგრძლივი პერიოდი გამოიწვია ძირითადად ამ იმპერიის პოლიტიკურმა კურსმა, რომელიც სასულიერო წოდების დამორჩილებასა და საეკლესიო საქმეებში აქტიურ ჩარევას ისახავდა მიზნად. ამასთანავე, ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ ბიზანტია ანტიკური კულტურის მემკვიდრეა, ხოლო ანტიკური ხელოვნება განსხვავებულ ესთეტიკას მისდევდა, რომელსაც ბიზანტიის იმპერიაც ამკვიდრებდა. ხატთაყვანისცემა ხატმებრძოლებს კერძოთაყვანისმცემლობად მიაჩნდათ და აცხადებდნენ, რომ იგი ეწინააღმდეგებოდა ქრისტიანობის ძირითად დოგმატს – სწავლებას ღმერთკაცის შესახებ; მათი აზრით, ხატთაყვანისმცემლები ერესში ვარდებოდნენ და აღიარებდნენ ნესტორიანობასა და არიანობას, ანუ მონოფიზიტობას; ისინი იმოწმებდნენ და ამახინჯებდნენ წმ. ეპიფანე კვიპრიელის, წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველის, წმ. ბასილი დიდის, წმ. იოანე ოქროპირის, წმ. ათანასე დიდის, ამფილოქე ეკონიელის, წმ. თეოდოტე ანკვირელისა და ევსევი კესარიელის მოძღვრებებს. კონსტანტინემ 754 წლის კრებას VII მსოფლიო საეკლესიო კრება უწოდა, რომლის გადაწყვეტილებები შემდგომში საგანგებოდ განიხილა 787 წლის ნამდვილმა VII მსოფლიო საეკლესიო კრებამ, დაგმო ისინი და აღადგინა ხატთაყვანისმცემლობა, რაც კრების დადგენილებებში აისახა. ნიკეაში

¹³ ვ. ბოლოტოვი. ეკლესიის ისტორია მსოფლიო კრებების პერიოდში. გიორგი გვასალიას თარგმანი. თბ. 2009, გვ. 665.

მოწვეულმა VII მსოფლიო საეკლესიო კრებამ ადრეული ხანის წმინდა მამებისა და წმ. იოანე დამასკელის შრომების საფუძველზე განსაზღვრა და ადასტურა ხატთა შექმნისა და მათი თაყვანისცემის დოგმატის ჭეშმარიტება. მართალია, კრებამ ხატმებრძოლობისათვის დაძებნილი სარწმუნოებრივი საფუძვლები და დებულებები უარყო, დაამხო, მაგრამ ხატების თაყვანისცემამ ბოლომდე მაინც კარგა ხანს ვერ მოიკიდა ფეხი და ჩამოყალიბდა სახეცვლილი ე. წ. „ზომიერი ხატმებრძოლობა“, რომელიც კვლავ უპირისპირდებოდა ხატთაყვანისცემას. „ზომიერი ხატმებრძოლობის“ წინააღმდეგ საბოლოო პასუხის გაცემა, მისი საბოლოო დამხობა ღმერთმა IX საუკუნის I ნახევრის ღვთისმეტყველს წმ. თეოდორე სტუდიელს დააკისრა. მან წმ. იოანე დამასკელის ხატთაყვანისცემის გამომხატველი ფუნდამენტური შრომების საფუძველზე ხატთაყვანისმცემლობის ჭეშმარიტება სიღრმისეული საღვთო სიბრძნით დაასაბუთა და ხატთაყვანისცემის უარყოფილებს პასუხის გაცემის საშუალება არ მისცა, რასაც შედეგად მოჰყვა ხატთაყვანისცემის ჭეშმარიტებაში გაურკვეველ ადამიანთა მწვალებლობიდან მართლმადიდებლობაზე გადასვლა, ჭეშმარიტ სარწმუნოებაზე მათი მოქცევა. წმ. თეოდორე სტუდიელი თავის ნაშრომში „მეორე შრომა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ“, რომელიც დაწერილია VII მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ დოგმატური განჩინების მიღების შემდეგ, დეტალურად განიხილა ხატთაყვანისცემცემლობის უარყოფელ „ზომიერ ხატმებრძოლთა“ ერესის მიმდევრების საბუთები, მათ უწოდა ერეტიკოსები და დაამტკიცა მათი უსუსურობა. თუმცა რეალურ აღდგენამდე კიდევ დიდი დრო გავიდა, ვიდრე ბიზანტიის დედოფლის, ნეტარ თეოდორას მმართველობისას 843 წელს კონსტანტინოპოლის კრებაზე მართლმადიდებლობის საზეიმო აღესრულდა დაწესდა.

არსენ ბულმანისიმისძემ ამავე საგალობლის ერთ ტროპარში შეაჩვენა თეოდოსი და სისინი, როგორც ორთოდოქსული ქრისტიანული რელიგიის მოწინააღმდეგენი, რომელთა საქმიანობა და წველილი ხატთაყვანისცემის წინააღმდეგ ბრძოლაში რომის პაპმა ადრიანემ და კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა ტარასიმ დაგმეს: „შეჩუენებასა მისცნეს თეოდოსი და სისინი სხუათა თანზრახვათა მათთა“.¹⁴ არსენ ბულმანისიმისძემ საგალობლის სხვა ტროპარშიც შეაჩვენა ორთოდოქსული ქრისტიანული რელიგიის მოწინააღმდეგენი, ოღონდ ამჯერად სახელთა ხსენების გარეშე: „მ ქრისტე, შენდა ღმერთად ჭეშმარიტად, ხოლო ხატისა პირისა შენისასა მგობარნი შეაჩუენენ ბილწნი და ეშ-

¹⁴ ნ. სულაია. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 322.

მაკსა მისცენ და მოსრენ ბანაკითურთ და საუკუნოდათა მით ცეცხლითა განაქარვე ყოვლად ულხინებელად“.¹⁵

ვინ იყვნენ საგალობელში ნახსენები ხატმებრძოლები თეოდოსი და სისინი? „აპსიმარის უკანონო შეილად“ წოდებული თეოდოსი და პამფილიის პერგამოსის მიტროპოლიტი სისინიოს პასტილა VIII საუკუნის შუა ხანებში მოღვაწეობდნენ და იყვნენ გამოკვეთილი ხატმებრძოლები, რომლებიც 754 წლის საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის ძალზე აქტიური იყვნენ, ამ კრებას თავმჯდომარეობდა თეოდოსი. ყოველივე ამას ამ კრების ოქმები, დადგენილებები და დოკუმენტები მოწმობენ. კერძოდ, 787 წლის კრების ოქმებიდან ცნობილია, რომ 13 ოქტომბერს მიიღეს მსოფლიო კრების (საბოლოო) ბრძანება და „ანათემაზე გადასცეს 754 წლის საეკლესიო კრება; ასევე, ანათემირებულ იქნენ თეოდოსი ეფესელი, სისინიოს პასტილა და ბასილი ტრიკაკავა; აგრეთვე, ანასტასი, კონსტანტინე და ნიკიტა (კონსტანტინოპოლელიები), როგორც ახალი არიოზი, ნესტორი და დიოსკორე“.¹⁶ ფაქტობრივად, ანათემას გადასცეს ყველა ის ეპისკოპოსი, რომელიც წმინდა ხატების თაყვანისცემას უარყოფდა. რაც შეეხებოდა უკვე გარდაცვლილ ეპისკოპოსებს, რომლებიც ხატთაყვანისმცემლები იყვნენ, საუკუნო ხსენება განუწესეს ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ აქტიურ მებრძოლ ეპისკოპოსებს: წმ. გერმანე კონსტანტინოპოლელს, წმ. იოანე დამასკელს და წმ. გიორგი კვიპრელს. კრებაზე წაიკითხეს ტარასისა და კრების სახელით იმპერატორებისადმი გაგზავნილი ეპისტოლე და ცნობა, რომელიც კრების გადაწყვეტილებების სახით კონსტანტინოპოლის კლიროსისათვის უნდა ეუწყებინათ. მთავარი ის იყო, რომ ხატმებრძოლობა მხოლოდ ეკლესიური მოვლენა არ ყოფილა, მას უფრო მეტად პოლიტიკური დატვირთვა ჰქონდა. როგორც კი ამ ბრძოლას პოლიტიკური ფუნქცია გამოაკლდა და ეს მოხდა IX საუკუნის 30-40-იანი წლების მიჯნაზე, ხატმებრძოლობა საბოლოოდ დამარცხდა და ხატთაყვანისცემაც აღდგა.

არსენმა ახსენა მეშვიდე მსოფლიო საეკლესიო კრება და მისი ერთ-ერთი მთავარი აქტიური მონაწილე ფაქტობრივად, კრების მოწვევის ინიციატორი ირინე დედოფალთან ერთად, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ტარასი; ჰიმნოგრაფი ახსენებს აგრეთვე რომის პაპს ადრიანეს; სწორედ ამ ორი წმიდა მამის ძალისხმევითა და ირინე დედოფლის მხარდაჭერით აღდგა ხატთაყვანისცემა: „მკუდროვნისა ყოველ მსოფლიომან კრებამან დიდგონებათა მამათა

¹⁵ ნ. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 325.

¹⁶ ე. ბოლოტოვი. ეკლესიის ისტორია მსოფლიო კრებების პერიოდში, გვ. 694.

დიდებულმან პაპმან ანდრიან და ტარასი ნეტართა დაამტკიცეს, ცეს წმიდათა ხატთა პატივი და შეჩუენებასა მისცნეს თეოდოსი და სისინი სხუათა თან ზრახვათა მათთა“.¹⁷ ტარასი საერო პირი იყო, რომელსაც სახელმწიფო მდივნის თანამდებობა ეკავა ირინეს დედოფლობის დასაწყისში. იგი ყოფილა უგანათლებულესი პიროვნება, პატრიარქობას დასთანხმდა იმ პირობით, თუ ხატთაყვანისმცემლობა აღდგებოდა და საამისოდ მოაწვევინა კიდეც მსოფლიო საეკლესიო კრება. ტარასი პატრიარქად უკურთხებიან 784 წლის ქრისტეს-შობის დღეს. 787 წელს ნიკეაში მიმდინარე მეშვიდე მსოფლიო საეკლესიო კრებას თავმჯდომარეობდა და წარმართავდა პატრიარქი ტარასი, რომელსაც ეს თანამდებობა სჭერია 806 წლამდე. კრებას მხარს უჭერდა რომის პაპი ადრიანე პირველი (772-795),¹⁸ რომელიც ტარასის პატრიარქად არჩევით მაინცდამაინც კმაყოფილი არ იყო, რადგან ტარასი საერო პირი იყო და ყოველგვარი იერარქიული საფეხურების გავლის გარეშე იქნა ხელდასხმული პატრიარქად ირინე დედოფლის მხარდაჭერით.¹⁹ მართალია, კრებამ აღადგინა ხატთაყვანისცემა, მაგრამ, ზემოთაც აღვნიშნეთ, საბოლოო გამარჯვებამდე კიდეც ნახევარ საუკუნეზე მეტმა განვლო. ხატმებრძოლები რელიგიურ სიწმინდეებს, ხატებს, ფრესკებს, საზოგადოდ, რელიგიურ ხელოვნებას, უმაქნისსა და უწმინდურს უწოდებდნენ. ხატმებრძოლთა საპირისპიროდ, ხატთაყვანისმცემელთა შეხედულების თანახმად, ქრისტიანულ ხელოვნებას უდიდესი სულიერი მისია ეკისრებოდა, რადგან მას შეეძლო რელიგიასთან მჭიდრო კონტაქტი ჰქონოდა. ეს უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ ხატთაყვანისმცემლობის საბოლოო აღდგენის შემდეგ (843 წ.) კვლავ აღორძინდა და განვითარდა მონუმენტური და დაზგური ფერწერა. აქტიურად შემოვიდა ხელთუქმნელი ხატის თემა, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელების პირველსავე საუკუნეში არსებობდა.

არსენ ბულმაისიმიძე თავის საგალობლებში ერეტიკოსთა წინააღმდეგ ბრძოლას წარმართავს ჰიმნოგრაფიისათვის დამახასიათებელი მკაცრად რეგლამენტირებული სამეტყველო ლექსიკით. საგალობლის ლიტურგიული ფუნქცია მრევლთან ურთიერთობას ისახავს მიზნად, ხოლო ლიტურგიის უმთავრე-

¹⁷ ნ. სულავა. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 322.

¹⁸ А. П. Лебедев. Вселенские соборы. т. 3. 1896. т. 4. 1904; М. Э. Поснов. История христианской церкви. Киев. 1991; Н. Тальберг. История христианской церкви. Москва-Нью Йорк. 1991.

¹⁹ А. П. Лебедев. Вселенские соборы. т. 3. т. 4; М. Э. Поснов. История христианской церкви; Н. Тальберг. История христианской церкви.

სი მიზანი ღმერთის დიდება, მისკენ მიმავალი გზების ძიებაა. საგალობელი ძლიერ ზეგავლენას ახდენს მსმენელისა თუ მკითხველის ფსიქოლოგიური სახის ჩამოყალიბებაზე, ამიტომ საგალობლით გამოთქმული ყოველი მოსაზრება გაწონასწორებული, გააზრებული ლექსიკით უნდა გადმოიცეს. ჰიმნოგრაფი მიუთითებს ერეტიკოსთა გმობისა და გაკიცხვის აუცილებლობაზე: „ყოველთა მგმობართა მისთა შევაჩუენებთ და განვაქიქებთ“.²⁰ საგალობელში მოტივირებულია ხორცშესხმული მაცხოვრის ხატის თაყვანისცემის აუცილებლობა: „არაჲ თუ სხუასა პირსა ქრისტესა ღმრთად ვიცნობთ, წარვედით ჩუენგან, ღმრთისმბრძოლნო, არამედ მასვე ერთსა, რომლითა თბე ჩუენი ჩუენგან მოილო, საკუთრად ღმრთად ჳორცშესხმულად აღვიარებთ და წმიდასა ხატსა მისსა მის თანა თაყუანისვსცემთ“.²¹ „თბე ჩუენი“, ანუ ადამიანური სამოსელი – ხორციელი ბუნება, ღვთისაკენ კაცობრიობის სწრაფვას მიანიშნებს, რაც მთელ ტროპარს უდიდეს საღვთისმეტყველო დატვირთვას ანიჭებს, რადგან მაცხოვარმა მთელი კაცობრიობის ცოდვა იტვირთა ადამიანის სახის მიღებით და განწმინდა იგი ცოდვისაგან.

XIII საუკუნის ქართველი ჰიმნოგრაფი, არსენ ბულმაისიმისძის თანამედროვე საბა სვინგელოზიც იმავე თვალსაზრისს გამოთქვამს წმ. ანტონ მარტყოფელის მიერ ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამობრძანებასთან დაკავშირებით და იგი ქართველი ერის რჩეულობის ერთ-ერთ გამოხატულებად მიაჩნია: „მეგობარ ქრისტესა, და არა მონა, ბრძანებითა საუფლოთა თქუენ მეგობარნი ჩემნი ხართ. იქმნა საკუთარ ანტონი განთქუმული, სერაბინ ექმნა რაჲ ხატსა ქრისტესსა აღმომყვანებელი ეღესით... ესე პირმშოჲ ხატი აღმობრწყინდა და გამოაჩინა პირი სამოციქულოსა ნაწილსა უბიწოსა დედისა ქალწულისასა და გუაცხოვნა წყალობითა თვისითა...“.²² ასევე მნიშვნელოვანია საბას საგალობელში არსენისეული თვალსაზრისის დამოწმება, რომლის მიხედვით, საქართველომ „კეცზე“ დატვიფრული ხატება დაიმკვიდრა: „ნეფსით დამდაბლდი ჳორცთა ჩემთა მიმხუშელი, ნეფსით ტილოჲ ხატითა ეღვარეჳყავ, ნეფსით საუფლოჲ პირი კეცთა ზედა ასტყფრე, შეუძრველო ბეჭედო და ხატო მამისა არსებისა...“.²³

საქმე ისაა, რომ ხატმებრძოლობის ეს სიმძიმე ქართულ ეკლესიას არ გადაუტანია, იგი საქართველოში არ ყოფილა. ამ ბრძოლის არსებობა არაა

²⁰ ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 312.

²¹ ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 314.

²² ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 339.

²³ ნ. სულავე. XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გვ. 340.

დამოწმებული არც ერთ საღვთისმეტყველო ძეგლსა თუ დოგმატურ-პოლემიკურ თხზულებაში. თუ რატომ არ წარმოიშვა ხატმებრძოლობა საქართველოში, ეს შეიძლება იმით აიხსნას, რომ VIII-IX სს. საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო ერთიანი ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო და ქართველ მთავრებსა თუ მეფეებს არ შესწევდათ სასულიერო პირებთან დაპირისპირების ძალა. ჩანს, არც იყო ამის აუცილებლობა, რადგან სასულიერო წოდება, მიუხედავად მისი ავტორიტეტის აშკარა აღმასვლისა, მაინც არ იყო ისეთი ძლიერი, როგორც ბიზანტიის იმპერიაში. არც ისაა შემთხვევითი, რომ VIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და IX საუკუნის დასაწყისში საქართველო პოლიტიკური თვალსაზრისით ორ სამყაროდაა გაყოფილი: აღმოსავლეთ საქართველოში არაბები ბატონობენ, დასავლეთში ბიზანტიის იმპერიას უპყრია პოლიტიკური უპირატესობა. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ცალკე განსახილველი საკითხია და იგი ამჯერად ჩვენი სტატიის თემას სცილდება.

ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის ანარეკლი მხოლოდ იმ საგალობლებში დაისვა, რომელთა თემა ხატებია, რომლებიც ხატებისადმი მიძღვნილი. კერძოდ, იოანე ანჩელმა ანჩისხატისადმი მიძღვნილ, ხოლო არსენ ბულმაისიმისძემ და საბა სვინგელოზმა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში წარმოაჩინეს მართლმადიდებლური ქრისტიანული რელიგიის ბრძოლა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ თვითდამკვიდრებისათვის. მათ დაგმეს ყოველგვარი ერესი, კერძოდ, მონოფიზიტობა და ხატმებრძოლობა. მნიშვნელოვანი სწორედ ისაა, რომ ეს პრობლემა დასმული იყო მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში. საგულისხმოა ისიც, რომ ჰიმნოგრაფიამ შეიმუშავა შესაფერისი სტილი და ლექსიკა არამართლმადიდებლური რელიგიებისა და მწვალებლების სამხელად და მართლმადიდებლობის განსამტკიცებლად.

Nestan Sulava

THE REFLECTION OF THE POLEMICS AGAINST ICONOCLASTS IN THE GEORGIAN HYMNOGRAPHY

Summary

The article is dedicated to the reflection of image-worshipping in the Georgian hymnography. The topic of iconoclasm has no place in the Georgian theological writings, because iconoclasm as such never existed in Georgia. Nevertheless, there are some signs of the polemics against iconoclasts, since Georgia, like other Orthodox Christian countries, always fought different heresies.

The theme of the Vernicle Icon became extremely popular after iconoclasm as a reaction of image-worshippers against it, though the icon had been existing since the last days of the Savior's worldly life. The Vernicle Icon was the strongest evidence of image-worshippers in their battle against iconoclasts who tried to conceal any trace of it in the written sources. The Keramion (Vernicle Icon of the Savior) was brought to Georgia in 6th c. by St. Anton Martkopeli, whereas the Mandilion (known also as the Image of Edessa) was moved to Constantinople in 944. According to the works of St. Basil, St. John of Damascus, and Theodore the Studite, who tell much about the icons, an icon was worshipped because of the image depicted on it.

The problem of image-worshipping and the polemics against iconoclasts are reflected in 12th-13th cc. Georgian hymnography, mainly in the songs by Ioanne Ancheli, Arsen Bulmaisimidze, and Saba Sungelos. The struggle against iconoclasts was reflected only in those church songs which were dedicated to icons. For example, Ioanne Ancheli in the song dedicated to the Anchiskhati Icon, Arsen Bulmaisidze and Saba Svingelozhi in the songs dedicated to the Vernicle Icon of the Savior expressed the struggle of image-worshippers against iconoclasts. These songwriters condemned any kind of heresy, especially Monophysitism and iconoclasm. Very important is that the problem was reflected in the songs dedicated to the Vernicle Icon of the Savior. The Christian hymnography developed corresponding style and vocabulary to reveal heretics, and to strengthen the Orthodox religion.